

IV.
ULUSLARARASI
TÜRKLERİN DÜNYASI
S O S Y A L
B İ L İ M L E R
S E M P O Z Y U M U

17 ARALIK 2020 - ÇEVİRİM İÇİ

BİLDİRİLER

EDİTÖRLER:

DOÇ. DR. OSMAN KUBİLAY GÜL

DR. BERKER KURT

DR. CELAL CAN ÇAKMAKCI

**IV. ULUSLARARASI
TÜRKLERİN DÜNYASI
SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER**

Editörler/Editors

Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL

Dr. Berker KURT

Dr. Celal Can ÇAKMAKCI

Kapak ve Sayfa Tasarımı/ Cover and Page Design
Nuri İbrahim KARABUDAK

Bu kitap, 17 Aralık 2020 tarihinde *Türklerin Dünyası Enstitüsü* ve *Kıbrıs İlim Üniversitesinin* ortaklığında çevrim içi düzenlenen IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulan bildirilerin tam metinlerini kapsamaktadır. Bildirilerin hukuki ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN:978-605-67570-7-5
ANKARA –2020

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER
SEMPOZYUMU
[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Sempozyum Başkanı

Prof. Dr. Necati DEMİR
Gazi Üniversitesi

Düzenleme Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. (h.c.) Mehmet Şükrü GÜZEL
Switzerland, Center for Peace and Reconciliation Studies

Doç. Dr. Ümit YILDIZ
MEB

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin PARLAKYILDIZ
K.K.T.C. İlim Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Berker KURT
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Celal Can ÇAKMAKCI
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Bilim Kurulu

Adı Soyadı

Prof. Dr. Adem ÖGER
Prof. Dr. Bülent AKSOY
Prof. Dr. Cavit YEŞİLYURT
Prof. Dr. Enderhan KARAKOÇ
Prof. Dr. İsmail KIVRIM
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Prof. Dr. Mutlu DEVECİ
Prof. Dr. Sultan Murat TOPÇU
Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ
Prof. Dr. Zeki BOYRAZ
Doç. Dr. Erkan YEŞİLTAŞ
Doç. Dr. Esra Nur TIRYAKI
Doç. Dr. Fatih ÖZEK

Görev Yeri

Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Fırat Üniversitesi

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

Doç. Dr. Gül Banu DUMAN
Doç. Dr. Gülbehrem MOLOTOVA
Doç. Dr. İlhan UÇAR
Doç. Dr. Irina POKROVSKA
Doç. Dr. Kemalettin DENİZ
Doç. Dr. Liudmila FEDOTOVA
Doç. Dr. Mehmet Ali EROĞLU
Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ
Doç. Dr. Oksana SORONİKA
Doç. Dr. Onur BEKİROĞLU
Doç. Dr. Osman Kubilay GÜL
Doç. Dr. Osman YILDIZ
Doç. Dr. Paki KÜÇÜKER
Doç. Dr. Qaliba HACİYEVA
Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA
Doç. Dr. Tudora ARNAUT
Doç. Dr. Türker KURT
Doç. Dr. Ümit EKER
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Ülkü KAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Akın KONAK
Dr. Öğr. Üyesi Berker KURT
Dr. Öğr. Üyesi Birsen SERHATLIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Can ÇAKMAKÇI
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz KARATAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ergun ACAR
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Fırat SAYLAN
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi İclal GÖKKUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TATÇI
Dr. Öğr. Üyesi Olga PIŞNÖHA
Dr. Öğr. Üyesi Onur TAYDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Remzi AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Selman ABLAK
Dr. Öğr. Üyesi Ümmühan ÖNER
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin PARLAKYILDIZ
Dr. Murat KARATAŞ

Bülent Ecevit Üniversitesi
Suleymenov Şarkiyat Enstitüsü / Kazakistan
Sakarya Üniversitesi
Taras Shevchenko Uluslararası
Üniversitesi/Ukrayna
Gazi Üniversitesi
Komrat Devlet Üniversitesi / Moldova
Akdeniz Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Çuvaş Devlet Üniversitesi / Çuvaşistan
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Kıbrıs İlim Üniversitesi / KKTC
Sakarya Üniversitesi
Nahcivan Devlet Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Taras Shevchenko Üniversitesi / Ukrayna
Gazi Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Yıldırım Bayezit Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Taras Shevchenko Uluslararası
Üniversitesi/Ukrayna
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Kıbrıs İlim Üniversitesi / KKTC
Abdullah Gül Üniversitesi

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

TAZEGÜL MATYAKUBOVA	Özbekistan	POETİK TEFEKKÜR VE SANATSAL İFADE	533
İSLAMCAN YAKUBOV	Özbekistan	ÇAĞDAŞ ZAMAN ÖZBEK ROMANLARI POETİK YAPISINDA ŞARKI VE TÜRKÜLERİN YERİ	541
EMEL YİĞİTTÜRK EKİYOR	Türkiye	TÜRKİYE'DEN YURT DIŞINA NİTELİKLİ GÖÇÜN MEDYADA YANSIMASI	549
ABDULLA ULUG'OV	Özbekistan	"ҚҰРҚУТ ОТА..." ХИКМАТЛАРИ THE PROVERBS "DEDE KORKUT..."	561
ÜLKÜ MAZMAN İTİK	Türkiye	COVID 19 PANDEMİ SÜRECİNİN FİNANSAL TABLOLAR ÜZERİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	593
РАСУЛОВА УМИДА ЙЎЛДОШ ҚИЗИ	Özbekistan	ҚИССАДА ПЕЙЗАЖ ИФОДАСИ LANDSCAPE EXPRESSION IN THE STORY	603
RAMAZAN HÜSEYİN BİÇER	Türkiye	HUKUK RESEPSİYONU SÜRECİNE TEPKİ OLARAK YERLİ HUKUK: MECELLE	611
RAMAZAN HÜSEYİN BİÇER	Türkiye	VAKÂYİ HAYRİYE SONRASI BAZI YENİÇERİ FAALİYETLERİ VE ALINAN ÖNLEMLER	619
SEVİL İREVANLI	K.Makedonya	KARABAĞ HANLIĞININ İKİYÜZ YILLIK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ	627
ATİLLA JORMA	K.Makedonya	ONDOKUZUNCU YÜZYILDA KARABAĞ HANLIĞINDAKİ KÜLTÜREL GELİŞMELER	631
TAHMİNA VALİYEVA	Azerbaycan	SEYİT HÜSEYİN HİKAYELERİNİN MEVZU VE PROBLEMATİK SECİYESİ	639
SÜLEYMANOVA JANNAGÜL	Kazakistan	YABANCILARA TÜRK DİLİNİ KONUŞMA AĞIRLIKLILIK ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ	645
ГУЛНОЗА ОРИПОВА	Özbekistan	ŞİİR YAPISINDA BENT VE KAFİYENİN ÖNEMİ ЛИРИК КОМПОЗИЦИЯДА БАНД ВА ҚОФИЯНИНГ ЎРНИ	653
LÜTFİ SÜRÜCÜ AHMET MASLAKÇI	K.K.T.C	DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: ÖZ YETERLİLİĞİN ARACI ROLÜ	661
NURTEN REMZİ	Bulgaristan	BULGARİSTAN'DA İPEK YOLU İZLERİ	673
FATMA FİDAN	Türkiye	ÇALIŞANLARIN İŞ –ÖZEL YAŞAM ETKİLEŞİMİNE YÖNELİK TUTUMLARIHİZMET SEKTÖRÜNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	693
FATMA FİDAN	Türkiye	GENÇLERİN EVLİLİK ALGISINI ETKİLEYEN SOSYO- DEMOGRAFİK UNSURLAR	705
MEHMET ŞÜKRÜ GÜZEL	İsviçre	RECOGNITION OF THE TURKISH CYPRIOTS NOT AS A MINORITY BY THE UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY	717
MESUDE HÜLYA (ŞANES) DOĞRU	Türkiye	İ.Ü. NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T5502 NUMARALI HUBANNAME VE ZENANNAME MİNYATÜRLÜ YAZMASINDA ÇİÇEK	727
SAMİRA MAMMADOVA	Azerbaycan	VAHİDİNİN "SAADET-NAME" SINDE ÇOCUK EVLİYALAR	741
EŞQANE BABAYEVA	Azerbaycan	MEMDUH ŞEVKET ESENDAL'IN ROMANLARINDA MEKÂN İMGESİ	749
SABOHAT BOZOROVA	Özbekistan	AT İLE İLGİLİ ÖZBEK VE TÜRK ATASÖZLERİ ÜZERİNE	755
AYTƏKİN SALİFOVA	Azerbaycan	SƏMƏD VURĞUN VƏ DİL MƏSƏLƏLƏRİ	765
TANER GÜÇLÜTÜRK	Kosova	KOSOVA TÜRK ÇAĞDAŞ EDEBİYATI'NDA YENİ ROMAN (Reşit Hanadan - Rumeli'den Çıktık Yola)	775
FİDAN ABDURAHMANOVA	Azerbaycan	AZERBAYCAN VE TÜRK ŞİİRİNDE İSTİKLÂL SAVAŞI	789
AVTANDİL AĞBABA	Azerbaycan	AŞIK SÜMMANİ'NİN DESTANLARI	795

ÇAĞDAŞ ZAMAN ÖZBEK ROMANLARI POETİK YAPISINDA ŞARKI VE TÜRKÜLERİN YERİ

İslamcan YAKUBOV¹

Özet

Aynı makalede Nurali Kabul'un "Büyük Turan Emiri veya Akıl ve Kılıç" romanı poetik cazibesini temin edilmesinde şarkı ve türkülerin yeri tetkik edilmiştir. Dolayısıyla bağımsızlık dönemi özbek romanları estetik ve manevi ihtiyaç talebine göre faal hareket, gelişme ve değişim halinde olduğu gösterilmiştir. Bu durum yenilenmekte olan roman milli edebiyatın halk sanatı örneklerine özgü sanatsal tefekkür tarzı, şekil – üsluplarının pek çok işaret özelliklerini kendi terkibine "özümseyerek", "içerip" almakta olduğu örneği kendi ispatını bulmuştur. Makalede özbek romanının sinkretik şekil ve üslubu – yeni milli edebi türe dönmesini teori yönden izahlanmasında edebiyatşinaslığın daha önceki aşamalarında gözetildiği gibi Batı estetiği ve sanatsallığı temayülleriyle sınırlanmamıştır. Canlı edebi ortam tecrübeleri – istiklal dönemine özgü plüralistik icadi tefekkür, sanatsal icat tarzında gittikçe üstün olmakta olan çok yönlülük, özbek romancılığında geçmekte olan yenilenmeler, milletin alem olaylarını kabul etmek ve ona yanaşmak tarzından ortaya çıkarak belirlenmiştir. Sorun özbek romanî tefekkürü gelişme boyutlarının genişlemesine hissedilir etki yapan folklor türlerinin sanatsal vasite olarak benimsenmesi dairesinde izahlanarak, poetik incelemeler esası milli estetik temele dayanması gösterilmiştir. Müellifin alemlerini estetik anlamak, yansıtmak, sanatsal icadın görevleri yönündeki yenice görüşleri edebiyatın varisi ilgililiğini daha derin tasavvur etmek, ümümtürki edebiyatı tek bir ortam olarak anlamak imkanını verir. Nurali Kabul romanı metninde gizli manalar boyutu hissedilmesi, tefekkürde kapsayabilinmesi ve anlanması dolayısıyla milli maneviyatımız temeli folklorla çok sıkı sıkıya bağlı olduğu belli olur.

Annotation

In this articles it is investigated the role of song and lapar in maintenance of-poetic appeal of the novel of Nurali Kobul "Great Turon Emir or mind and throw". Through this, it is shown that the Uzbek novels of the period of independence on request of aesthetic and spiritual need, are in process of growth and change. This case endures the period of «absorption», «suction» in the structure many features of forms and methods, image of the art intelligence, peculiar to the folklore sample of the new literature of national novels. In article, author at theoretical designation and transformation of the syncretic form and method of Uzbek novel in new nationalliterary genre, is not limited to principles of the Western aesthetics and artistry which are observed in the previous stages of literary criticism. Experiences of the animated literary process - the pluralistic creative intelligence peculiar to the period of independence, is defined proceeding from versatility, novelty of the Uzbek novels, perception by the nation of world news and an image of the approach to them. The problem is interpreted within the limits of assignment of art means of the folklore genres which considerably have affected expansion of a framework of development Uzbek romantic intelligence shown that bases of poetic treatments lean against national-aesthetic bases. New views of the author in aesthetic knowledge, the world image, its new views concerning problems of art creativity give the chance to learn more deeply successive communications of the literature, to understand general Turkic literature, as complete process. To feel scale of the latent senses in the text of N. Kobul's novel, through knowledge and covering in intelligence, it becomes clear to us that roots of our national spirituality are closely connected with folklore.

Anahtar Sözcükler: Poetik tefekkür, mifopoetika, poetik sunu, poetik kontseptüellik, şekil ve üslup, diffuzya, roman, tür, personaj, folklor, şarkı, lapar, karışık şiir, diyalog, düet, bahis-münazere, ritm, işare, retardatsiya, hayat gerçeği, pafos, sanatsallık modüsü.

Keywords: Poetic intelligence, mythopoetics, poetic interpretation, poetic conceptuality, form and method, diffusion, novel, genre, character, folklore, song, lapar, blank verse, dialogue, duet, discussion, rhythm, reference, retardation, vital truth, pathos, modus artistry.

¹ Alisher Navoi' adındaki Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

Bağımsızlık dönemi özbek romanı faal hareket, gelişme ve değişim, estetik ve manevi ihtiyaç talebine göre edebiyatımızın folklor, klasik ve çağdaş dönemleri sanatsal tefekkür tarzı, şekil üsluplarının pek çok belirti özelliklerinin kendi terkibine “içererek”, “benimseyip” almak (diffüziya), karışık – yeni milli edebi türe dönüşme ortamını geçirmektedir. Bağımsızlık dönemi özbek romanı sanatını temin edilmesinde şarkı ve türküler de önemli yer tutar¹. Cümleten Nuralı Kabul’un “Büyük Turan Emiri Yahut Akıl ve Kılıç” romanı poetik cazibesi eser tiplerinden biri – Ötkün Tegin bahşı – aşık ve erkek, kızlar icrasında söylenen pek çok eski şarkı hemde türküler vasıtasında temin edilmiştir. Bize göre bu durum öncelikle yazarın fikir yürütme dairesi geniş veyahut darlığı hemde şiirsel metin ve türkülerini roman genel ruhuna ne kadar uygun seçebilmek dolayısıyla nesir ve nazım mütenasıpliğini temin edebilmek mahareti veyahut buna tam erememek kusurlarını ortaya çıkartan faktörleri gösterir. Cümleten Cihangir Mirza ve Sevinçbike’nin ilk baharda yapılan nikah düğününde dört delikanlı ve iki kızdan ibaret türkücüler gürühü hemde damatın arkadaşlarının alkışı eşliğinde müziksel folklor türü olan türkü söylenir. Gerçekten de bu türdeki olaylar sıralanmış metinler şarkı düzeni yönünden okadar çetin değil. Onlar nakaretsiz ve sazsız söylenir. Nuralı Kabul düğün merasimine toplanan erkek kız çocukların karşılıklı yarışması tasviri dolayısıyla milli renki korumaya çalışmıştır. Romanda türkü diyalog şeklinde söylenirse de etraftaki kızların istediği kimseğe sırayla “türkü söylemek” ve delikanlılar buna karşılıklı cevap vermesinde ne türkü söyleyenler, ne türkü metni yöneltmiş karakterler görüntüsü, işare, hareket hemde durumları göze çarpmaz. Sonuçta kitap okuyucu bunu türkü metnine dayanarak kendi tasavvurunda canlandırmaya çalışır.

Türkü söylenirken kah meyüs, kah ilticalı ve esasen söz oyununa benzer ciddi ve acımasız, sonuçta komik ahenkler karşılıklı değişir durur. Ama türküyü özel yönetici bayanlar tıpya dikkate alınmadığı için mevcut adete göre en münasip cevap veren tarafın mendil, bele bağlanan kemer gibi hediyelerin sunulması, yani takdirlenme olayı unutulmuştur. Türkü metninde yiğit ve kız tarafın aşk duyguları, arzu ümitleri hafif alay ve şakayla karışmıştır. Ama utanarak, bin endişeyle türkü söyleyen, türküyü kendisinin imkansızlık durumu, sadakat, vefa ve hicran duygularını içeren kız gönlü yiğit tarafından yeterince anlaşılmıyor. Cümleten edebi metinde kız:

Türkü söylersem türkücü derler beni,
Yolda yatan aç kurtlar yer beni.
Aç kurdun ağzında halat kıldan
Yirmi yaşına kadar gezdim derhan.

diye söyler. Samimi ikrardan belli oluyor ki, yetişkin kızın gönlünde uygun olmayan, ama belli bir nedenden dolayı reddetmek de zor öyle “aday”lar var ki, türkücü işte bu olayı anlatmak ister. İşte bu arzi hal – dert yanmada “aç kurtlar”dan koruyucu cömert kimseyi işte Cihangir Mirza delikanlıları arasından bulmak isteği mücessem. Ama delikanlı:

Türkücünün bir çivü¹ parmağında,
Güzel kızlar oynarlar bahçemde.

tarzında cevap verir. Bununla önemli sırdan agah olduğunu anlatıyorsa da aynı zamanda onu dış güzellik ve eğlence daha çok ilgilendirdiğini de gizlemiyor. Bunu çabuk algılayan kız Karatav’a dönen atın boş geldiği ve Sevinçbike’nin gözüne yaş geldiği örneğinde kızların kaderi zor olduğu anlaşılır. Ama delikanlı bu kez de belli durumu anlamayı istemez. İhtimal denemek amacıyla bilerek cevaptan kaçır:

Kız on beşe ulaştığında

¹ Adabiy turlar va janrlar. Uch jildlik. Ikkinchi jild. -T.: Fan., 1992, -B. 184; Quronov D, Mamajonov Z, Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug’ati. -T.: Akademnashr 2010, -B. 384; O’zbekiston Milliy entsiklopediyasi. T.: 2003, -B. 226.

¹ Quronov D, Mamajonov Z, Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug’ati. -T.: Akademnashr 2010, -B. 249.

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

Dolgunlaşmış.
İki gözü delikanlıda
Olacaktı.

Elbette böyle cevap türkücü kıza mutlaka uygun değil. O yüzden o yine gönlündekini söylemeye ihtiyaç duyar. Bu ise delikanlı için aynı müdde:

Tanrıta' da dolaşarak,
Buldum taş.
Gem vurmada ata,
Bindim öylece.

Burada kullanılmış “Tanrıta” düşüncesi geniş ve derin anlama sahiptir. Zaten o eski türki ve altay halkları tarihi kaderi ve itikadi görüşleriyle bağlanır. Hunlar, sak, masseget, kuşan, efititlerin de inancı olan tek gök ruhu – Tanrı adından ortaya çıkar. Çünkü eski edatlarımız göktü kendi görüntüsü hariç Tanrı yaşayacak faza olarak da tasavvur etmişlerdir. Bu gelenek bize tarihi hatıra ve mifoloji görüşler dolayısıyla ulaşmıştır. Demek yazar milat öncesi üçüncü bin yıllıkta aynı tarihi mekanda geçen real olayları göz önünde bulundurmıştır¹.

Bize göre türkücü kendisinin ata gem vurmada bindiğinden boşuna söz yürütmüyor. Gemsiz binilen ata belli bir yakışsızlık, uygunsuzluk gözetilir. Bununla kendi halini anlamayan delikanlıdan pek çok üzülen kız onun laf anlamaz zevki, “sözüne “gem fii” olduğuna işare eder. Diğer bir ifadeyle burada deşt kızına yakışan katiyet belli olur. Poetik metinde yansıtıldığı gibi Karata' da bulunan “kayrak” – taşla kelime hançeri bilenirki, onun sivri tığı delikanlı kalbini deler. O yüzden de delikanlı onu “kötü kız”, der ve mürase anlaşma yolundan vazgeçer:

Kötü kıza mal verip,
Yalvarmaktansa.
Takkeciğim dal koyup,
Geçeyim bekar.

Delikanlı kalimeye doğru (dal) hedefe vurur. Yani “Baş aman olursa, takke bulunur” atasözüne uyararak, kıza yalvarmaktansa dik halde efendice takkeyi eğri giyip (burada “dal” kelimesinin ikinci anlamı ortaya çıkar.İ.Y.) gezmeyi yeğler. Aslında böyle cevap delikanlının imkansız durumda kalması takkesi dar gelerek çekinmesi belirtisidir. Gerçekten aynı lahzede çabuk cevap verme yönünden delikanlının değil, belki kızın eli yüksektir. Teklifi reddeterek izzet nefsi acıyan kız delikanlı imkansızca çekindiği ve oğlağı kendisi alıp götürdüğünü bilir. O yüzden de o asla aşağılanmaz:

Yukarıdan gelirim
Oğlakçığım,
Türkistan'm yolunda
Sorgucuyum.

diye türkü söyler. Bununla türkü söylemek de kendine özgü kelime oyunu, tarafların hazırcıvaplılığı, zevki ve ferasetini belli ederek, gerçek pay çıkartıcı bahis münazere olduğunu hatırlatır. Bu oğlakta delikanlının mağlup olduğunu vurgular. Kuşkusuz kız tarafından belirtilen böyle açık, tabir caizse kesin kelimeler delikanlıyı da ilgisiz bırakmaz. O yüzden de o kendi efendi doğasına göre:

Türkistan'm yolu ya
Ötedeymiş.
Türkücü kız mamması

¹ Сулаймонов О. Аз и Я, Алма-Ата, 1975; Антонов Н.К., Наследие предков, Якутск, 1993; Ислам, христианство: возможности духовной консолидации народов Казахстана, Алматы, 2001; Karimov B.R. Millat, inson va til: Taraqqiyot muammolari, Qarshi, 2003; Karimov B. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 8 -jild .T.; 2003 –B. 256.

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

İlaçmış¹...

tarzında kinaye yolunu tutar. Delikanlının cevabı damat arkadaşları arasında ne kadar gürlüğe neden olsada kelime dizimini henüz kız elindeydi. (ilkinde) O yüzden okuyucu türkünün devamını bekler. Bunu iyi anlayan müellif süje gelişmesini bilerek yavaşlatır. Edip kullanan retardasya (latince retardation – yavaşlatmak, tutmak) süje – kompozisyon usülü² dolayısıyla Belh'ten gelen bir mektup vasıtasıyla has nevker Babatürk ve Selime Sultanbeğim arasındaki aşk tarihi beyan edilir. Yazar ancak gerçek muhabbet duygusu insan hayatına mana ve anlam bağışlaması mümkün olduğunu onaylıyor. Zaten, sevgilisinden mektup alan Babatürk bir lahze olsa da, varlığı tümüyle unuttur. Mektuptan gelen müşkün koku burnuna vurulduğunda gözü yaşlanarak, gövdesi kalkıverir. Böyle kezlerde o yapacak işi ve söyleyecek sözünü de unutuyor. Ama tüm şuurlu hayatını sosyal sorunlar ıcrasına bağışlayan nevker için Vatan ve halka muhabbet, Emir Timur'a sadakatten daha ulu şey yok. O yüzden Babatürk özel hayat hakkında kendi mesleğine mütenasip tarzda düşünür: “Ona olan muhabbetim Vatanıma, yurduma, onun timsali olmuş hazrete olan saygı ve sevgimin bir parçasıdır”, der.

Demek, tarihin dönüm noktalarında insan sosyallaşmaya iç sorumluluk ve mesüllük hissedermiş. Alışmak ne kadar ağır olursa da, o kendi özel mutluluğunu Vatan ve halk kaderinden ayırtarak bakamazmış. O anlamda yazarın retardasya usulünü kullanması okuyucu dikkatini memleketteki kritik sosyal politik durum, Emir Timur üzerindeki ulu görev etrafında tutmak, onu manevi ruhi yönden düğünden sonra başlaması kesin büyük sorunlara hazırlamak görevini yapmıştır. Anlaşıyor ki, türkü yarışması esnasında delikanlının galip gelmemesinin sosyal sorumlulukla, yani belli bir zaman kendi hayatına kaygı duymamasıyla ilgili önemli yönü de var. Artık türkünün devamı Babatürk bakışıyla gözetilir. Şarkıcı delikanlı romantik yükseklikten, lirik nezaketten değil, belki real gerçekten bahseder:

Yukarıdan gelirim,
Biliyor musunuz?
Mendilimin lekesini
Yıkar mısınız?
eyerleyen boz atıma,
Biner misiniz?
Şapırdayan koynuma,
Girer misiniz?

Tanıştığımız gibi, yukarıda delikanlı tabiatında belli bir kibarlık, hatta enayı fitretlik bulunduğu hissedilen vaziyet-haletler kendi mahiyetini derinden değiştirir. İlla o at binip yurt savunmasına atılan, hayatın acı ekşisini tatmış, kendi kaderinden memnun delikanlıdır. Ondan dolayı da o aynı lahzede kendini tepeden gelmeye haklı hisseder. Beyaz atla gelen masaldaki şehzade değil, boz (göke benzer beyaz renkli) at binen, müttesil eyerde yuruduğu için mendili lekeli, dağ gelirse delip, su gelirse içe çekerek geçen nevker olduğundan dolayı koynu terden şaldiradığını asla gizlemez. Yani aşktan lafetmeden, hayat gerçeğinden söyler. Belliki, beyaz bilekli senem böyle hayatı tasavvur edemediği gibi, ona mutlaka hazır da değil. O yüzden:

Tepeden geldiğinizi,
Kim bilmiş?
Tere batan cüppenizi
Kim ilmiş?
Mendiliniz lekesini,
Yağmur yıkasın.

¹ Nurali Qobul . Buyuk Turon amiri yoxud aql va qilich. Roman. T.: “SHARQ” NMAK Bosh tahririyati, 20011. “SHARQ” NMAK Bosh tahririyati, 20011. -B. 361. (Keyingi o'rinlarda she'riy matnlar shu nashrdan olindi. I.Ya.)

² Quronov D, Mamajonov Z, Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. -T.: Akademnashr 2010, -B. 249.

Eğerleyen atınıza,
Şeytan binsin,
Şaldıramış koynunuza,
Yılan girsin.

demeye mecbur olur. O “yağmur”, “şeytan”, “yılan” görüntüsündeki rakibine aldırış vermiyor. Delikanlı buna mutlaka üzülmeyen, bu hayata her şeye olduğu gibi saygı duyan güzellerin çok olduğunu belirtmekle kızı şaşırır:

Tanrıta’da dolaşıp,
Sürü kovup varırım,
Sürümüz içinde,
Erkeği var.
Gök erkeğimiz boynunda
Çanı var.
Hülker kızın koynunda
Elması var!...

Burada “sürü” sade (adi) koyun-keçi toplamı değil. Belki dünyada güzeller gayet çok olduğuna işaretdir. Sürü içindeki “serka” – kendi boydaşları arasında en akıllı başçı olmuş nazlı kız aynı delikanlıyla söz verisi bağlamıştır. “Hülker kız” – Süreyya senem de delikanlıyı sedakatla özleyerek beklemekte. Onun “boynunda çan” – feda olmaya hazır bulunmak konumu ve “koynunda elma” saklamak – iffetini saklamak gibi fazilet-sıfatları buna tam tanıklık edebilir.

Elbette, edip gelin tarafın kızları harezmlı olduğunu dikkate alarak, türkü söylentisini yaramaz ve oynaklık hareketli şarkılar hesabına yinede zenginleştirmek, buna uygun karakterdeki hareketler, özellikle eski kayrak – çift taşı bir birine vurarak ses çıkartan taşı sallayarak oynanan) eşliğini eklemesi mümkündür. İhtimal, kızlar sırayla oynayarak halkımız arasında yaygınlaşan “Oyicon” – (Anneciğim), “Kılıpıdama” (Şıkıdım), “Bilek Yüzük”, “Naharı Neşte” (Seher ve Neşe) gibi türkülerden birini söylediklerinde bu durum romana eski kayraktaş ahenkleri ritmine uygun oyuna elverişlilik, lirik cazibe bağışlayan olacaktı. Bunun için Tamarahanım; Gülşad Atabayeva gibi halk türkülerinin ünlü sanatörları repertüerine başvurmak iyi sonuçlar da verir. Ama N.Kabul böyle basit yoldan gitmez. İcadi amacı icrası ve roman poetik konseptüelliğini temin edilmesinde yardımcı olacak yeni sanatsal metinler yaratır.

Nikah düğününde Sevinçbike göz yaşlarını sel gibi akıtarak şarkı söyler. Yengeye yapılan başvuru-münacatta kitaphan doğan büyüdüğü anne baba evinden gitmek kızların ezeli kaderine yazılana razı olmak, hatta yengeyi de yatıştırmaya güç bulmak gibi duygular ifadesini hisseder. Ama Semerkant şehrinde Emir Timur sarayında yapılmakta olan düğünde gelin babasına yüzlenerek:

İyi yolculuklar dileyip çocuğuna,
Fatiha ver, babacığım ya...
Derdimi kim bilir
Özletmeden geliver.

kabilinde başvurması biraz güvensizlik doğurur. Çünkü böyle kelimeler baba evini bırakıp gitmekte olan lahzelerde söylenirse yakışır. Adete ak fatiha da kızı damat tarafa teslim etmek, düğün kervanını uzak ve zor yola uğurlamadan önce okunur. İşte o zaman uğurlanmakta olan kız ne kadar ağlarsa özletmeden gidip durmasını iltica ederse yakışır. Sevinçbike annesine bakarak söyleyen:

yat ülkeye yol alarak,
gitmekteyim yanından

denen ikrar da bu fikri onaylıyor. Ezeli adete göre aynı gün bu meşverette anne babanın katılması mantığa uymuyor. Harezmd’de şimdiye kadar düğünden sonra yapılacak “dünür çağrı” geleneğine kadar yeni gelinin kızkılık evinden damatın evine yaşlılardan biri teşrif etmesi adet

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

değil. Zaten bu durum kendi izzetini bilmemek, değerini aşağılamak sayılır. Anlaşıyorki, düğün geleneğinde gelin kendi yengesi veya yakın kız arkadaşlarından birine ancak başvurduğu zaman yukarıdaki olay gerçekleşir. Aynı zaman anne babaya ancak gaibane başvurmak mümkün. Ne yazıkki şarkı metninde kızın doğrudan başvurması net gözükmemektedir. Buna rağmen roman metninde belirtilen aynı şarkı ritmindeki eski “Suvari”lere özgü koca ahenk, icracı sesine göçen ükdeli dert hislerine eklenerek okuyucu gönlünü acıtır. Dinleyici düşüncelerini tasavvura sığmayacak sınırsızlıklara doğru sürükler. Önemli olanı düğünde kah yiğün kızların düeti – karşılıklı türkü söylemesi, kah gelin ve bazen hafız tarafından söylenen türküler gözetici personaj – tip Babatürk rahatsız yüreği, dalgalı gönlüne eş tarzda söylenir.

Semerkant şehrine teşrif buyuran Örüshan’ın elçileri Kepakbiy ve Tulubekler şerefine yapılan ikram sonunda Ötkün Tegin bahşı – aşık söyleyen eski türkülerde koyun sağmak, deve sağmak olayına özgü iş hareket ahenki, hayvanların isteğine göre hareket etmek ve onları sağmak amacıyla söylenmiş: övmek, okşamak, iltica gibi çeşitli başvurular dombra ahenkleriyle karışır. Okuyucu düşünceleri eski tarla genişlikleri, uzak dedeler hatırı ve refahlık nedeni olmuş hayvancılık yurduna doğru yönelir. Hatta konuklar da kendilerini sanki Deşti Kıpçak genişliklerinde gezmiş gibi hissederler.

Romanda Şahikalender tarafından moğol istibdadı doruk noktaya ulaşan zamanda cemaatin fiili ve tutumu hakkında:

Vatan oldu tarla,
Ulus yattı çalarka.
Mihir oldu sadaka,
Devranını sür zalim...

tarzında söylenen türkülerde ciddi kinaye, alay, istehza ahenkleri uygunlaşarak, baskıcılık siyasetine olan nefret hisleri ifadelenir. Biz türküde halkane hikmet ve atasözlerini içeren ciddi mısralara rastlarız:

İnanma hiç dostuna,
Saman tıkar postuna.
Can ciğerin yat olmaz,
İnat eşek at olmaz..

Eğer Emir Hüseyin yaptıkları dikkate alınırsa türküde ifadesini bulmuş: “dost”, “ettikleri” “inat eşek” görüntülü kimsenin o dönem için real adresatı bulunduğu belli olur. Böyle danışane agahname kalender görüntülü şahıs tarafından ulaştırılması da boşuna değil. Aynı tarzdaki poetik sununun folkloru ait ve itikadi esasları mevcuttur.

Moğol baskıncıları zülmü haddinden aştığı dönem. Merkezleşen milli devlet kurmak, memlekette edaleti kurmak ve tertip intizam yerleştirmek siyasi ekonomi, sosyal manevi ve marifi ahlaki ihtiyaca dönen dönemde geniş amaçlardan masuva olan Emir Hüseyin gerçek önder olamazdı. Demek bu çok ulu ve sınırsız sorumlu görevi tarihin kendisi aynen Emir Timur üzerine yüklenmişti. Romanda edip tüm poetik ünsürler sırasında şiir ve türküler anlamı ve ahenkini de işte aynen bu gerçeği onaylamaya yönlendirebilir.

Sahipkıran hazretleri Turan yurdu emiri ve ulusun emirül üleması diye ilan edildikten sonra, Semerkant’a doğru yönelen galip orduyu Ceyhun sahilinde karşılayan Ötkün Negin Bahşı kendi şagirtleriyle söyleyen kutlama şarkısı yüksek ahenklerde dağılır. Onda türki kavmin iptida ve intihası aynı kutsal mekanla bağlanırken, vatan değerli baba ve anne gibi sevilir. Halk manevi ruhi alemini yükseltilere ulaştırmak, hür geleceğe olan inancını küvvetlendirmek istek ve hasretleri Vatanın kutlu geçmişine layık olmak hissine toplanır:

Ulu Tanrıdağdan akan hasretim,
Büyük kismetlerde yaralan canım.
Baba yurt kalbinde coş vuran kanım,
Babacığım, Türkistanım, Turanım.

İşte bu bentin son satırındaki “babacığım” denem başvuru sonraki dört bentten her birinin sonlandırıcı mısrasında “anneciğim”, “atar tanım”, “tende canım”, “son mekanım” tarzında değişip, yurda olan sevgi duygusunu yinede güçlendiriyor. Zaten Türkistan ve Turan şu hudutta yaşayan ecdatlarımıza gayette değerli sayılarak, ancak cümertliği ve dosta vefasıyla değil, belki düşmana nefretıyla de tarihte özlüğünü belli edebilmiştir. Ordunun nesri mensüre kısmına geçildiğinde N.Kabul Fitret’in “Yurt Kaygısı” saçma şiiri¹ şekil ve üslubünden sanatsal istifade etmiştir. Bize göre bağımsızlık gayesini milletperverlik ve vatanperverlik pozisyasında katı durarak ifadelemek edibi Fitret icadi mirasına manen yaklaştırmıştır. Çünkü romana alınan şiiri metin etkileyciliğini tamin eden baş faktör bu önder ahenk mihverindeki vatanperverlik, milli bağımsızlık, memleket ve millet serbestliği için savaş gayesidir.

XX yüzyıl özbek şiirindeki Vatan konusu ve tipi aslında Fitret şiirlerinden iptidalandır. Şair eserlerine kendisinin sosyallaşmış kaygı hasretlerini döktüğü için onlar Fitret kalbinin ateşli haykırık ve figanı olarak seçilmiştir. Lirik tip duyguları okuyucu kalbine ruhi rağbet ve ümütvarlık yerleştirmişti. Bu hayırlı geleneği devam ettirmek, yani baskıncılar tarafından sınırsızlarca horlanan, eski değerleri ezilen, köy ve avulları ateşlenen, halkı amansız soyulan, sefkatsız sürgünler işkencesinde acı çeken ülkeye muhabbet duygularını yansıtmak aynı romanın önemli belirtileridir.

Demek romandaki millet ve Vatan yarınki istikbalı hakkında düşünen, bu yolda savaşlara hazır duran edebi tip o dönem çocuğu olarak poetik algılanmıştır. Bu durum çağdaş okuyucuyu agah olmaya davet ederek onun tarihi olaylar mahiyetini anlamasına yol açmıştır. İşte bundan dolayı edibin sanatsal algılaması da bağımsızlık dönemi ruhuyla sıkı sıkıya karışıp gitmiş diyebiliriz.

Binayenaleyh sanatsal metine Nurali Kabul kalp sallamasında belli olan istikbale ümüt duygusu, gerçek necatı şu aziz yurt çocuklarından beklemek mümkünlüğü konsepti göçmüştür.

Romanda soğukkanlık ve müteliğe karşı yönetilen büyük bir ayıpname pafosu mücessem. Çünkü atılganlık ve fedakarlık, vatanperverlik ve cesarete davet duygusu yansımıştır. Yazar okuyucuyu kendi Vatani ve onun iyi oğlanları kaderine itibarlı olmaya davet etmiştir. Vatan kutsal secdegah olduğu, lazım olursa onun için canı da nisar etmek sanatsal tasvir vasiteleri, timsal mecazi boyutu hemde tipleri karakterine sınımıştır. Eserin baş leytmotivi – konusu moğol istibdatı dönemi sosyal olayları gayrı insani mahiyetini açığa çıkartmak, yeni saltanat yaratmak, fedakarlarını göstermekten ibarettir. Görünüyor, roman publisistik ruhtan dışarı değil. İşte bu durum seçilmiş konu boyutuyla birlikte, sosyal dönem edebiyat ve sanat yanına koyan sorunlar publisistik yanaşmaya kısmen temayül olmayı talep etmesiyle izahlanır.

İtibarlı yönü şöyleki yazar roman metnine celp etmiş şarkılar kah dertli ve ağır, kah ise gönüllü acıtıp, hayaleti sınırsızlıklara doğru sürükleyici hasretli ahenkler, bazen ise yaramaz nevalarla değişip durur. Onlar roman tipleri yüreğinde geçmekte olan duygu geçimlere uygun söylenir.

İSTİFADE EDİLEN EDEBİYATLAR LİSTESİ

1. Adabiy turlar va janrlar. Uch jildlik. Ikkinchi jild. -T.: Fan., 1992.
2. Антонов Н.К., Наследие предков, Якутск, 1993.
3. Ислам, христианство: возможности духовной консолидации народов Казахстана, Алматы, 2001.
4. Karimov B.R. Millat, inson va til: Taraqqiyot muammolari, Qarshi, 2003.
5. Nurali Qobul. Buyuk Turon amiri yoxud aql va qilich. Roman. T.: “SHARQ” NMAK Bosh tahririya, 2011.
6. Сулаймонов О. Аз и Я, Алма-Ата, 1975.
7. Fitrat Abdurauf. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. -T.: Ma’naviyat., 2000. .

¹ Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. Birinchi jild. -T.: Ma’naviyat., 2000. -B. 31.

IV. ULUSLARARASI TÜRKLERİN DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER
SEMPOZYUMU

[17 Aralık 2020 Çevrim İçi]

8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 8 -jild .T.; 2003.
9. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. -T.: Akademnashr., 2010.